

УДК 502.33

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ Й ВИВЧЕННЯ

*П. Гнатів, д.б.н., П. Хірівський, к.б.н., О. Зинюк, к.т.н., Ю. Корінець, к.б.н.,
Н. Панас, к.б.н., Н. Лопотич, здобувач
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. Сукупність усіх природних можливостей, запасів, джерел, засобів на планеті Земля і поза нею, які може людина використовувати за теперішнього технічного рівня розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети, становлять природні умови й ресурси. Природні ресурси, на відміну від природних умов, людство безпосередньо використовує для матеріального виробництва фізичних речей, а також застосовує у невиробничій діяльності. До природних умов належать тіла і сили природи, які мають істотне значення для життя людини і діяльності суспільства, проте безпосередньо або побічно не залучені до виробничої чи невиробничої сфер [4-6].

Багата на природні й людські ресурси Україна у центрі Європи не лише географічно. Історично вона завжди була європейською геополітичною одиницею. Український народ займе належне економічне й політичне місце серед європейських націй. Проте для цього потрібно глибоко вивчити й об'єктивно оцінити природні умови й ресурси країни, щоб ефективно скористатися для суспільних потреб потужним відновним природно-ресурсним потенціалом великих просторів суходолу, вод і багатих надр. Природні ресурси мають стати національною основою екобезпечного (сталого) розвитку держави на благо теперішнього і майбутніх поколінь.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – проаналізувати сучасне бачення суті й ролі природних ресурсів в екобезпечному розвитку соціуму та обґрунтувати нагальну потребу їх поглибленого вивчення у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Усі природні ресурси з огляду на функції природно-ресурсного потенціалу поділяють на: сировинні, енергетичні, ґрунтові, інженерно-геологічні, середовищеві (екологічні), культурно-естетичні й наукові [4]. Особливу категорію становлять людські ресурси. До природних умов як складової природно-ресурсного потенціалу належать: а) територіальне розташування країни; б) ландшафти; в) особливості клімату.

Природні ресурси і природні умови взаємопов'язані між собою. У новітню добу людства стало зрозуміло, що природні умови, якщо вони сприятливі, – також коштовний ресурс для розвитку господарства тієї чи іншої території. Ті ж ресурси, які не перебувають у поточний момент у господарському використанні (наприклад, частина родючих земель, природні водні об'єкти, лісові території, будь-які вкриті рослинністю неугіддя), продовжують залишатися природними умовами, створюючи середовище (ландшафт). Вони пасивно чинять позитивний вплив на діяльність людей, стан їхнього здоров'я, на функціонування дикої флори і фауни, на потенціал самоочищення і самовідновлення ландшафту тощо.

Загалом природні ресурси об'єднують у такі групи: 1) мінерально-сировинні; 2) агрокліматичні; 3) біотичні (зокрема, лісові, морські); 4) земельні; 5) водні; 6) рекреаційні; 7) людські. За економічною класифікацією розрізняють ресурси матеріального виробництва, у тому числі промисловості та сільського господарства, ресурси невиробничої сфери, у тому числі прямого споживання і непрямого; ресурси галузевого й міжгалузевого, одноцільового та багатocільового призначення.

Для обліку та оцінювання природних ресурсів конкретної території потрібен регіональний кадастр природних ресурсів (РКПР). Регіональний кадастр природних ресурсів та об'єктів — це державне зведення інформації про природні ресурси і природні об'єкти, які потрібні для соціально-економічного оцінювання природно-ресурсного потенціалу і забезпечення сталого розвитку соціосистем. Обліку та оцінюванню в РКПР підлягають такі види природних ресурсів: ресурси земель; ресурси надр; поверхневі та підземні води, природні й штучні водні об'єкти; ресурси рослинного і тваринного світу (у тому числі лісові, мисливсько-господарські, промислові ресурси внутрішніх водойм, промислові ресурси морів і шельфу; ресурси (природні об'єкти) рекреаційного і соціально-культурного призначення; особливо охоронні природні території (природні заповідники, заказники, національні природні парки і пам'ятки природи) та біологічні об'єкти (рідкісні види тварин і рослин).

Поділ природних ресурсів за ознаками вичерпності описаний О. Гавриленко [1]. За цими властивостями усі реальні й потенціальні природні ресурси об'єднують у такі групи: ресурси, які не відновлюються у поточний момент або відновлюються зі швидкістю, значно меншою, ніж швидкість їх безпосереднього використання (ці ресурси можуть бути повністю виснажені — питна вода, кам'яне вугілля, нафта й газ, ґрунти тощо); ресурси, що відтворюються з великою інтенсивністю (живі організми, кисень), і вони можуть не зменшуватися в обсягах, якщо підібране правильне співвідношення інтенсивності використання та швидкості їх відтворення; ресурси, які перманентно отримує планета Земля із космосу — сонячна та припливна енергія.

Класифікація природних ресурсів за здатністю до відновлення передбачає їх поділ на три групи: принципово невідновні — корисні копалини, утворені за особливих умов минулих біосфер; дуже повільно відновлювані — ресурси, швидкість відтворення яких у багато разів менша, ніж інтенсивність їх вилучення (деякі корисні копалини, прісна вода й чисте повітря в окремих регіонах, ґрунти, вразливі популяції організмів тощо); відновлювані — ресурси біосфери, які мають здатність до швидкого самовідновлення (лісові, рибні, мисливські ресурси, місцеві запаси вод; відкладення морської солі у лиманах, лагунах тощо) [1].

Принципово зауважити, що практично всі природні ресурси абсолютно або відносно вичерпні, якщо їх використовувати надто інтенсивно і тривалий період. Можна припускати умовну невичерпність деяких природних ресурсів, унікальних або вичерпних відносно. Отже, є абсолютна або відносна межа використання будь-якого ресурсу, що вказує на його вичерпність у широкому розумінні.

У зв'язку з переосмисленням суті та ролі природних ресурсів у житті суспільства у навчальні плани ВНЗ за напрямом підготовки «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» введена нова дисципліна «Природно-ресурсний потенціал України» [2]. Об'єктом її вивчення є всі види природних компонентів і явищ, екологічних чинників, які сукупно становлять природні ресурси і за відповідних можливостей можуть бути використані як економічний потенціал екобезпечного (сталого) розвитку України. Предмет вивчення – різнобічна екологічна, соціальна й середовищестабілізаційна роль та економічне значення природних умов, об'єктів і явищ, їхнє поширення в регіонах та оцінка як ресурсів для збереження потенціалу розвитку України, дієві засади охорони її природного довкілля. Мета засвоєння курсу – оволодіти знаннями про суть і цінність природних ресурсів України, екологічні принципи їх охорони і невиснажливого використання в усіх регіонах задля збереження здорового довкілля. Дисципліна ґрунтується на запозиченні класичних методів природничих наук – фізичної географії, біогеографії, геоботаніки, біології, геології, ґрунтознавства, екології, економіки. Тому вона тісно пов'язана з ними завдяки спільному об'єкту вивчення й основній меті споріднених курсів.

На нашу думку, змістовний курс дисципліни «Природно-ресурсний потенціал України», окрім основного матеріалу, повинен містити стислу інформацію про тривалу історію вивчення українських земель [2; 3]. Із позиції сучасних уявлень про походження та вичерпність мінеральних ресурсів, особливо паливних, актуальним є знання ролі біоти впродовж дочетвертинної геологічної історії у генезисі осадових порід і корисних копалин літосфери. Швидкий технологічний прогрес і дефіцит деяких матеріалів дають привід розглядати промислові відвали й сховища як вторинний сировинний потенціал. Динаміка змін клімату на планеті все більше привертає до себе увагу. Тому палеогеографічні відомості про формування природного довкілля України, глобальні тенденції та коливання кліматичних показників, а також регіональні зміни кліматичних ресурсів дають уяву про вірогідні сценарії майбутніх подій. Особливо вагомим є достовірне оцінювання кліматогенних енергетичних та агрокліматичних ресурсів. Глибока антропотрансформація первинного (природного) рослинного покриву та нагальна необхідність збереження хоч би клаптиків природної рослинності зумовлює потребу звертатися до палеогеографічної історії її природного формування, переоцінки значення дикої лучної, степової та болотної флори. Досягли нечуваних масштабів та успіхів інтродукція рослин, рослинництво, садівництво. Вагомим економічним ресурсом нині стали енергетичні культури та грибовництво. Сучасний тваринний світ України як у ході природної еволюції, так і в процесі антропотрансформації зазнав істотних змін і потребує охорони та відновлення. Проте досі потужними та різноманітними на її території є мисливські та рибні ресурси. Перспективним є бджільництво, промислове тваринництво, рибництво.

Земельно-ресурсний і ґрунтовий потенціал України дуже потужний, проте досі ефективно не використовується. Водні ресурси та водний баланс зазнали істотних змін. Екологічні процеси у гідроекосистемах вплинули і на якість вод, і на гідроенергетичні та гідромінеральні ресурси. Потребує уваги фахівців екологічна

ситуація у Чорному й Азовському морях та її вплив на біотичні ресурси цих акваторій. Антропогенна трансформація природного довкілля вагомо вплинула і на рекреаційний потенціал регіонів. Це у свою чергу негативно позначатиметься на відновленні людських ресурсів України. Людські ресурси і потенціал нашої держави зазнавали значних коливань під впливом історичних реалій [5]. Проте теперішня демографічна ситуація в регіонах і якість людських ресурсів свідчать, що варто подбати про здоров'я населення і сприятливі умови для відтворення людських ресурсів в Україні. За індексом людського розвитку українці належать до націй з високим його рівнем. Як показує новітній досвід, українці здатні зберігати й реалізувати свій потенціал у тих країнах, де для цього є відповідні умови.

На вирішення нагромаджених за останні два століття проблем на планеті у людської спільноти залишається щораз менший ресурс часу [2]. Це повною мірою стосується й України. Експерти з глобальних екологічних і ресурсних проблем усе більше звертають увагу, що найдефіцитнішим ресурсом нашої доби стає ресурс часу, який держави і нації мають для того, щоби домовитися про шляхи вирішення глобальних і локальних проблем, консолідувати зусилля для спільного виживання і збалансованого розвитку. Отже, ресурсові часу слід приділяти значно більшу увагу, ніж це люди робили дотепер.

Висновки. Переоцінка й поглиблене вивчення природних умов та природних ресурсів України повинні стати парадигмою в здобутті фундаментальних знань за спеціальностями «Екологія та охорона навколишнього середовища» та «Економіка довкілля і природних ресурсів». Для цього пропонуємо вводити у навчальні плани ВНЗ України дисципліну «Природно-ресурсний потенціал України» та використовувати для читання курсу й вивчення предмета розроблену нами типову програму та підготовлений навчальний посібник.

Бібліографічний список

1. Гавриленко О. П. Екогеографія України / О. П. Гавриленко. – К. : Знання, 2008. – 646 с.
2. Природні ресурси України / [П. С. Гнатів, П. Р. Хірівський, О. Д. Зинюк та ін.]. – Львів : Камула, 2012. – 216 с.
3. Гнатів П. С. Природно-ресурсний потенціал України : програма навчальної дисципліни / П. С. Гнатів, П. Р. Хірівський, Ю. В. Пилипенко. – К. : Аграрна освіта, 2012. – 16 с.
4. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин. – К. : РВПС України, 1999. – 716 с.
5. Заставний Ф. Україна. Природа, населення, економіка / Ф. Заставний. – Львів : Априорі, 2011. – 504 с.

Гнатів П., Хірівський П., Зинюк О., Корінець Ю., Панас Н., Лопотич Н. Природні ресурси України: актуальні аспекти оцінки й вивчення

Здійснено аналіз сучасних оцінок природних ресурсів для сталого розвитку соціосистем. Акцентовано увагу на переосмисленні значення здорового довкілля як особливого природного ресурсу. Запропоновано новий підхід до вивчення суті та соціальної ролі природних ресурсів екологами у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: природні умови, природні ресурси, сталий розвиток, ресурсний потенціал.

**Hnativ P., Khirivskiy P., Zynuk O., Korinets J., Panas N., Lopotych N.
Natural resources of Ukraine: current aspects of assessment and studying**

Analysis of current estimates of natural resources for sustainable development sotsiosystem is proposed. The attention to the new view on the importance of a healthy environment as a special natural resource. A new approach to the study of the nature and social role of natural resources by students in higher educational institutions of Ukraine.

Key word: natural condition, natural resource, sustainable development, resource potential.

**Гнатив П., Хиривский П., Зинюк О., Коринец Ю., Панас Н., Лопотич Н.
Природные ресурсы Украины: актуальные аспекты оценки и изучения**

Осуществлен анализ современных оценок природных ресурсов для устойчивого развития социосистем. Акцентировано внимание на переосмыслении значения здоровой окружающей среды как особого природного ресурса. Предложен новый подход к изучению сути и социальной роли природных ресурсов экологами в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: природные условия, природные ресурсы, устойчивое развитие, ресурсный потенциал.